

Az értelmiségi lét értelméről

Beszélgetés Fábíán Ernővel

A bemutatás esetleges buktatóin immár átsegített a *Romániai magyar irodalmi lexikon* első kötete. A tömör jellemzésben ez olvasható: „Közíró, kritikus. [...] Illyefalván kezdte tanári pályáját, 1960 óta szülővárosában [Kovácsna — T. Z.] tanít. A Korunk hasábjain közölt tanulmányokat az ismerethalmozás és önálló gondolkodás helyes arányairól (1969) s a vidéki értelmiségről (1971); ifjúsági sikermodelleket állított fel (1972); *A hitvitázó ideológiája* c. tanulmánya (Korunk 1979/6) új, elfogulatlan képet ad Szabó Dezső személyiségéről. [...] Vidéki helytállás és korszerű művelődés egyeztetését hirdeti, a nemzetiségi kérdés társadalomelméleti megközelítése, az etnikai tudat szociológiája foglalkoztatja. A *Látóhatár* (Kv. 1973) c. filozófiai-ideológiai antológiában az »eszközember« elemzésével szerepel. Önálló kötetei: az *Apáczai Csere János* (Kv. 1975) az eddigi kutatások eredményeit összegező világos pályaképen túl különösen a Magyar Encyclopaedia filozófiai vonatkozásait elemzi, új kötete: *Az ember szabad lehet*. Eötvös József eszmévilága (Kismonográfia, Kv. 1980).“

A lexikonból kimaradt két újabb kötete. 1980-ban a *Téka* sorozatban látott napvilágot Németh László *Pedagógiai írások* című tanulmánykötete, megjelenés előtt áll a *Nemzetiség és egyetemesség* című nagy tanulmánya. A száraz, rideg felsoroláson túl a teljesítmény minősége a legfontosabb. Éppen Fábíán Ernő életútja bizonyítja: a kisváros körülményei között is (sajnos, a kifejezést néha pejoratív értelemben használjuk!) lehetséges az értékteremtés, az értelmiségi funkciórendszer egyik legfontosabb láncszeme. Számomra Kovácsna elsősorban nem a fürdővárost, az egyedülállóan szép Tündérvölgyet, hanem értelmiségiek szívós helytállását jelenti. Fábíán Ernőn kívül itt él és dolgozik — többek között — a Gazda házaspár, a szívkörház európai hírnevű megteremtője és vezetője: dr. Benedek Géza és kiváló munkatársai.

Ezzel tulajdonképpen el is értünk ahhoz a bonyolult kérdéskörhöz, amelyet „vidéki szellemi élet“ összefoglaló néven emlegetünk, s amelyről — hazai nemzetiségi viszonyaink között — talán Fábíán Ernő írt a legtöbbet.

Megjegyzem, hogy a „központ és vidék“ túlságosan sarkított megfogalmazását én nem látom nálunk ennyire indokoltnak, ugyanis erdélyi sajátosság a decentralizált, sokközpontú szellemi élet. Mentstvára nyelveknek, kultúráknak.

Antonio Gramsci az értelmiségelmélet módszertani alapelvét abban jelöli meg, hogy az értelmiségi funkciórendszerét nem lehet megragadni másképp, mint „azoknak a viszonyoknak a teljes rendszerében, amelyekben a tevékenységek (tehát az őket megtestesítő csoportok is) a társadalmi viszonyok komplexumában elhelyezkednek“.

— A Kovácsnához hasonló kisváros értelmiségi funkciórendszerét vizsgálva — minden illúziókeltés nélkül —, rá kell jönnünk, hogy az nem teljes! Bár jelentős szellemi kapacitás halmozódott fel ott, hiányzik az az integratív erő, ami ezt a kapacitást a város érdekében működtetné. Eppen ezért várok nagyon őszinte, közel negyedszázad tapasztalatait összegező választ az úgynevezett szellemi vidék kérdésére.

— Meggyőződésem, hogy nincs „bizonyos olümposz“, csak olyan helyek vannak — szétszórta — az országban, ahol az értelem és az erkölcsiség megkísérli szellemi otthonná varázsolni a szűkebb pátriát. S már mindjárt magyaráznom kell a „szűkebb pátria“ jelentését, hogy elkerüljük a félremagyarázást. Nem valami rejtélyes, mitizált dologra gondolok, hanem egy mindig létező adottságra. A tanár, orvos, mérnök rendszerint képzettségének megfelelő beosztásba kerül valahová, s ha nem engedi magát körülményeitől sodortatni, lehetőséget és módot talál arra, hogy képességei szerint tanuljon és dolgozzon. Megtörténhet, hogy több alkotó értelmiségi kerül egy körzetbe, s így létrejöhét olyan értelmiségi csoport, amely munkájával, alkotásaival nem reked a földrajzi és művelődési értelemben vett vidék határai közé. A mi viszonyaink között az ilyen jellegű csoportosulásokat a véletlen hozza létre, nem a tervezés. Gyakoribb azonban az egyéni vállalkozás, amikor nincs csoport, nem kedvez a véletlen sem, az önmagának és a közösségnek elkö-

telezett személy mégis megkísérli a szinte lehetetlent: hogy a szó valódi értelmében hasznos és értékes munkát végezzen. Ez sok-sok küzdelemmel, vergődéssel, kudarcokkal, vereséggel és nemegyszer megaláztatással jár. Akár könyvet is lehetne írni az információszerezés gyötrelmeiről, anyagi ráfordításairól. Sokkal nehezebb válaszolni a „szellemi vidék“ kérdésére. Azért beszéltem előbb az „olümposz“-ról, mert könnyebb arról szólni, hogy ne keresgéljük azt a bizonyos olümposzt, hanem dolgozzunk hitünk és képességeink szerint. Rövidre fogva: a szellemi vidék ott lakozik, ahol élvész a lényeglátás, a világban és az itthoni valóságban való tájékozódás, az egyének és közösségek vegetatív létre kényszerülnek, vagy tőlük teljesen független célok és érdekek szolgáltatába szegődnek. Minden „jó és hasznos“ — úgymond —, ami kikapcsolja őket a világ és a nemzetiség problémáinak ideghálózatából, és megóvja a leselkedő veszélyektől. Az ilyen emberek valójában a soha meg nem szereshető nyugalom- és biztonságerzet hamis illúziójától vezéreltetve eszközökre kényszerítik önmagukat. S ehhez nem szükséges a nosztalgikus folklórból rekesztődni, a dicsőnek képzelt múlt kísértet-nagyjai mellé beállni apródnak, vagy felelőtlenül összevissza ugráltatni a tollat. Az is elveszti a lényeglátási képességet, aki a párizsi vagy a washingtoni világproblémák dimenzióiból nem veszi észre az itthoni teendőket. A világproblémákkal éppúgy vidékiségre kényszerülhetünk, mint a folklórral vagy a csak historizáló kultúrával. Egy nép, egy ország, nemzet, nemzetiség életére vonatkozóan nem elegendő csupán a régészeti tárgyak, feliratok, fóliánsok, krónikák, dicső tettek ideologizálása. Egyik tanulmányában Toynbee arról ír, hogy a „leánycivilizációk“ a veszélyeztetett határokon sokkal nagyobb eredményeket érhetnek el a védetségbe került „anyacivilizációknál“. A mi kelet-európai valóságunkban, ha szabad a világosabb kifejezés kedvéért így fogalmaznom, az *igazi nagyvilágiság* éppen a problémáinkra keresett válaszokkal valósítható meg. Ezt tartom az értékesség egyedüli mércéjének. Minden egyéb vidékiség. Nem véletlen, hogy a XIX. század szabadelvű gondolkodói közül Eötvös József dolgozott ki a nemzetiségi kérdés rendezésére irányuló elméletet és programot.

— Az értelmiségi lét értelmével kapcsolatosan egyre égetőbben hiányoznak a programadó írások. Az előbbi kérdés mintegy folytatásaként idézem Jakó Zsigmondnak az Erdélyi magyar szótörténeti tárról írott méltatásának egyik passzusát: „Nem lehet nyugodt a lelkiismerete annak a nemzetiségi szakembernek, sem az ország tudományosságával, sem saját közösségével szemben, akinek nincs igényes egyéni kutatóterve a népével kapcsolatos vonatkozásokra is. [...] Igazi nagy feladatok megoldásához még az intézeti keretknél is fontosabb előfeltétel maga a kutató ember, annak erkölcsi ereje, teljes azonosulása a kitűzött céllal.“ Fábian Ernő milyen egyéni kutatási terv alapján dolgozik?

— A körülmények készletnek kutatási tervek készítésére. Csak a karrierista alkalmazkodik, vagy kér tanácsot, hogy mit tegyen. A feladatvállalás a felelősség körébe tartozik. Lehet, hogy ezek nagy szavak, de akárhogy is hangzik, erről mást mondani nem lehet. Legfeljebb szerényebben fejezhetjük ki magunkat. Valamikor sok tetszetős szöveget tanítottak nekem is. Most is emlékezetből tudom idézni őket. A kutatási terv tematikáját mindig a valóság kínálta. Ugyanakkor nem feledhetem a *Korunk* főszerkesztőjének, Gáll Ernőnek a biztatását sem. A „bőrünket égető“ kérdések felsorolása önmagában nem sokat ér. Ezért felsorolás helyett csak a legfontosabbakra hivatkozom. A feladat kettős. Egyrészt folytatni kell az elméleti kutatásokat, mert elmélet nélkül a részeredményeket sem tudjuk értelmezni, másrészt az empirikus szociológiai kutatásokkal valóságunkról, léthelyzetünkről kell jobban tájékozódunk. Nem kisebb jelentőségű feladat intézményeink munkájának nyomon követése, az öntevékeny, nem másoktól irányított közösségi élet lehetőségeinek feltárása és az ehhez szükséges intézményi keretek, formák, cselekvési módok megvalósítása. Az életképes nemzetiség cselekvőképes. Ennyiben a nemzetiségek helyzetének kutatása a praxis körébe tartozik.

— Az Apáczai- és Eötvös-kismonográfia kapcsán többen is megkérdezték: pontosan Eötvösre volt szükségünk? Nem volna-e jobb, ha Fábian Ernő is konkrét szociológiával foglalkozna? Egy korábbi írását is a fejére olvasták: „Aki túlságosan a múltba téved, oda is roskad.“

— Maradjunk a tényeknél. Sohasem állítottam, hogy elköteleztem magamat az empirikus kutatásoknak. Az empirikus kutatások tényanyaga ismerethalmaz marad, ha nincs megfelelő elméletünk vagy legalább elméleti jellegű hipotézisünk a kutatási eredmények értelmezésére. Rilke írta: „Rettenet, hogy a tényektől sosem tudhatjuk meg a valóságot.“ Hogy valamelyest az elmélet közelébe jussunk, az eszmei hagyaték birtokbavétele szükségeltetik. Az Apáczairól és Eötvösről írott könyveimmel ezt akartam szolgálni. Az olyan okoskodás, hogy éppen Eötvösre volt-e szükségünk, bármennyire tartózkodom is a haragos kifakadástól, ostobaság-

nak tartom. A fontoskodók elfelejtik vagy nem ismerik Eötvös jelentőségét, hozzájárulását a demokratikus államelmélet kidolgozásához és a nemzetiségi kérdés szabadelvé rendezésének modelljéhez. Csak demokratikus államban képzelhető el a nemzetiségek egyenjogú és szabad fejlődése. E hagyomány megismerése, nem hiszem, hogy az argentin vagy a kubai kutatók feladatkörébe tartozna. De ők is tanulhatnak belőle. Mit mondjak? Az a nemzetiség, amelyik nem értékesíti saját elméleti hagyományait, nem érdemli meg, hogy egyenértékű közösségnek kijáró megbecsülésben részesüljön. Más kérdés, hogy Eötvössel — nem az írora, hanem a társadalomtudósra gondolok — az akadémiák díjazott bölcseinek feladata volna erdemben foglalkozni. Eddig nem tették. Aki pedig ezt nem hiszi el, olvassa végig, az elmúlt három-négy évtizedre visszamenően, az Eötvösről készített dolgozatokat, esszéket, cikkeket. Visszatérve az empirikus kutatásokra, nem szabad elfelejtelnünk, hogy az ilyen vizsgálódásokat a világon mindenütt intézmények kutatócsoportjai végzik. Egyébként az eredmények nem lehetnek — a szociológia nyelvén szólva — szignifikánsak. Az egyéni vállalkozás — egy vagy több személy munkája — főleg részletkérdésekben érhet el számottevő eredményt. Ezért hasznos a Korunk ilyen irányú kezdeményezése. Ahhoz azonban, hogy nemzetiségünk társadalmi helyzetét, gondolat- és érzelmvilágát jobban megismerjük, intézményes keretekre van szükség s ugyanakkor a kutatás nemzetközi trendvonalán álló szakemberekre is.

— *Meglátásom szerint az értelmiség elég jelentős része elszakadt a tömegektől. Csupán halvány fogalma van arról, hogy mi történik ott lenn, a „mélyben“. Hadd hivatkozzam éppen Fábian Ernő megállapítására: „Az értelmiség minden korban tudatosító szerepet töltött be. Amelyik értelmiségi a világ bármelyik sarkában erre nem vállalkozik, önmagát itéli tisztviselő létre.“*

Amikor azt mondom: értelmiségi, olyan személyre gondolok, aki nemcsak diplomát őrizget irattartójában, és jogszabállyal szentesített fizetési osztályba sorolva kapja fizetését, hanem irányító, szervező, kísérletező, tudatosító munkát végez, akinek magatartásában és cselekvéseiben kristályosodik tetté emberi és nemzetiségi létünk értelme. Ezek számát nem jelzik a statisztikai adatok. Így keletkezik az a különös helyzet, hogy ami mennyiségileg esetleg megnyugtató, minőségileg nem elfogadható. Egyszer már elfogadhatnánk nyilvánvaló igazságnak, hogy nem feltétlenül szükséges egyetemi végzettség a minőségi — tehát: értelmiségi — munkához. Egy kísérletező kertészt, állattenyésztőt, akinek munkájából és példaadásából környezete megtanulhatja a minőség és emberség tiszteletét, sokkal inkább nevezek értelmiséginek, mint a kimutatásokkal foglalatossodó agronómust, rutinmunkájába gabalyodó s azon túl nem látó orvost vagy mérnököt. Korunk társadalmában rendkívül fontos szerep hárul a *közvetítőkre*, olyan tanárookra, orvosokra, mérnökökre, közgazdászokra, jogászokra, akik magatartásukkal, példájuk mozgósítóerejével továbbítják a magasabb tudást. Ők kellene hogy képezzék azt a derékhadot, amely nélkül az alkotó értelmiségiek még csatarendbe sem tudnak állni. Ahhoz, hogy másképpen legyen, diagnózist kell készíteni. Mert félok, hogy későre ébredünk fel, amikor a bajt már nagyon nehéz gyógyítani.

— *Őn szerint tehát gyávák az értelmiségiek?*

— Így, hogy gyávák az értelmiségiek, nem igaz! Azokat sorolom a gyávák közé, akik visszahúzódnak, okkal vagy anélkül félnek, nem vállalnak semmilyen kockázatot, a megszokottságba és illúziókba süllyednek, mert ebből nem származhat kellemetlenség. Mások az élvezetvállás szolgájának vagy szolgálólányának szegődnek. Igaz, néha a körülmények is erre kényszerítik őket. Ezt nevezném az értelmiség kisebbségi betegségének. De meggondolandó, hogy milyen mértékben és hogyan marasztaljuk el. A vádaskodások helyett inkább arra törekedjünk, hogy minél többen vállalkozzanak az értelmiségi *lényegét* meghatározó *tudatosító* munkára.

— *„Az irás is cselekvés! Erkölcsileg tisztít és tisztíthat.“* A fenti megfogalmazás bizonyára azért hangzott el, mert Fábian Ernő is félti a hazai s ezen belül a romániai magyar értelmiséget, hogy az előbb vázolt „életvitellel“ könnyen leszakadhat a tudományos fejlődés trendvonalától? Az irás valóban természettudományos fegyelmet ad a munkának? Az lenne jó, ha minden értelmiségi írna?

— Az írást nem szabad mitizálni! Ha minden értelmiségi írna, éppen olyan lenne, mintha elvárnánk, hogy mindenki hármassugró vagy zongorista legyen. Az *írástudónak* kötelessége írni! Erre predesztinálja tehetsége, ezt várja el tőle nemzete, nemzetisége. Akiből hiányzik az íráskészség, foglalkozzon azzal, amihez képességei vannak. A tudatosító munkában egyébként is a *magatartás* a fontos. Értelmiséginek lenni sajátos magatartást jelent. Személy szerint jobban szeretném, ha kevesebben írnának, és többen foglalkoznának szűkebb közösségük nevelésével, példaadással, minőségi munkával mozgósítanának értelmes cselekvésre. Németh

László egyik esszéjében — *A jó tanár* — e rejtélyt, ha egyáltalán annak lehet nevezni, megfejtette: „Ha egy tanár évente 800—1000 órát tart, s közben 30—40 emberen dolgozik, az harmincöt év alatt közel egymillió ember-óra. Egy író megír húsz könyvet, azt kiadják ötezer példányban, a húszat elolvassa mondjuk 200 000 ember, egy-egy könyv pedig öt órára köti le az olvasót: az körülbelül ugyanannyi.“ A következtetést is idézem. Egy „jó középfokon“ tanító tanár nyoma az életben, ha láthatatlan is, nem okvetlenül kisebb, mint egy „középfokú“ íróé. Ez, azt hiszem, igaz. Okosabbat és megalapozottabbat erről nem tudok mondani. Ami a természettudományos fogalmat illeti, meggyőződésem szerint más eszközökkel is meg lehet szerezni. A legfontosabb: nem szabad elmerülni a szólamokban, szokásokban, a kényelemben; gondolkodni, cselekedni kell, hogy elkerüljük ezt a „lapos övezetet“. Az Apáczai-modellt kell az értelmiség elé állítani. Ezért is érdemes Apáczai-val foglalkozni.

— A Korunk nemzedékvitája kapcsán hangzott el, hogy értelmiségünk első-sorban genetikailag reprodukálja magát. Kissé túlozva, ez a veszéllyel járhat, hogy ma egy Kőrösi Csoma Sándor — hogy a Kovásznához legközelebb lévő szellemi örökségét említem — elveszne már az V—VIII. osztályok útvesztőiben?

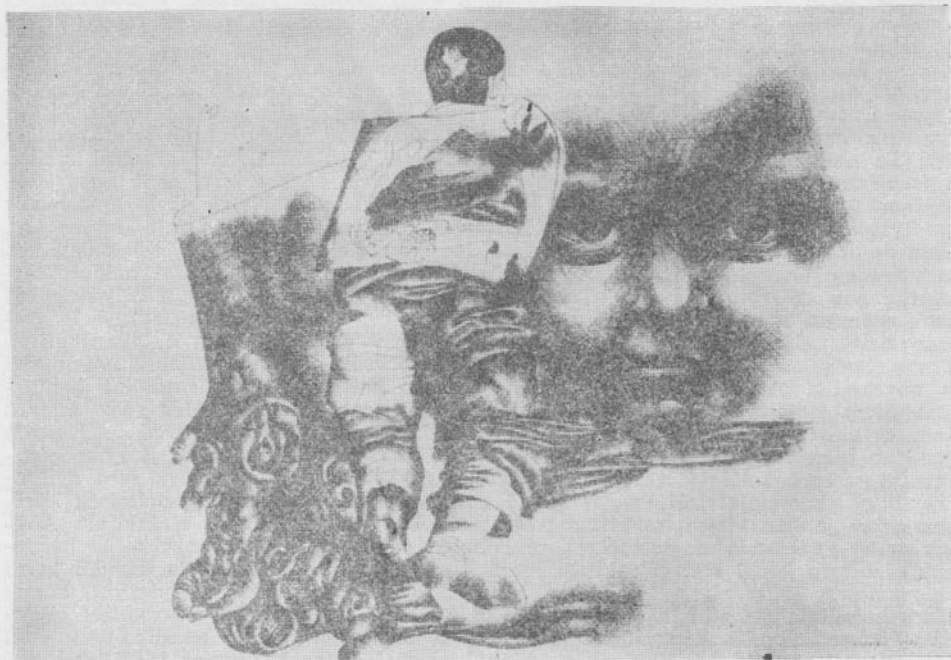
— Erre csak azt válaszolhatom, hogy a helyzetben főleg ésszerű, a tehetséget elsődlegesen figyelembe vevő oktatási reformokkal lehetne segíteni. Többféle megoldás lehetséges. Egyik ezek közül a képességek szerinti kiválasztás a kisgyermek-kortól kezdődően. Ezzel lehetőség nyílna, hogy az értelmiségi pályákra csak olyanok kerüljenek, akik arra képességeiket illetően rátermettek. A természetben sincs egyenlőség. Az ember keze húzza — mesterségesen — az egyenlőségjelet tanuló és tanuló közé. Teljesen biztos kiválasztási módszer nincs! Van, akiben a tehetség később nyílik, másokban korán jelentkezik. Mindenképpen fontos, hogy a társadalom nyitott legyen, és a teljesítményt fogadja el az értékelés egyedüli kritériumának. A reformokat is erre kell alapozni. Nagyon sokat beszélünk manapság (vajon eleget?) a kultúra középszerűvé válásáról, a látszatelet, látszatumveltség, a felkészültségi alap nélküli lapos, banális hangoskodás veszélyéről. Egyesek szerint korunk egyik legnagyobb veszélye nem az ökológiai katasztrófa, nem a túlnépesedés vagy az energetikai válság, hanem az előbbiek.

— Ez majdnem végtetszerű. A közember nem érti korának tudományát, művészetét. Innen fakad a sekélyesség, a látszatumveltség, ahogyan az előbb meghatározta. A látszateletnek és a banális hangoskodásnak azonban társadalmi gyökerei is vannak. Akkor jelentkezik és válik tömegmérétté, amikor azokat vezük pártfogásba, akik látszatkeltésükkel valamilyen csoportérdeket tudnak kiszolgálni. Ez elméleti kérdés. Valószínűleg Önt a gyakorlati oldal érdekli, a „mit tegyünk?“-re keresi a választ.

— Művelt embernek az olyan személyt nevezem, aki jól ismeri szakmáját, és ugyanolyan jól tud tájékozódni a társadalmi és emberi problémák között is. Leegyszerűsítve: a műveltség éleselméjűség és erkölcsiség, tudás és magatartás. Ebben az összefüggésben érthető meg az egyéni és közösségi érdekeket egyeztető cselekvés. Ez megtanítható, megtanulható, elsajátítható, legalábbis azok részéről, akiket a természet megáldott képességekkel és készségekkel. Akiket nem, azok úgyis ösztönösen fognak tevékenykedni. Most nem foglalkozom azzal, hogy az ösztönösség is befolyásolható jó irányba. Erről csak annyit, hogy a példaadás mindenkire hat. Nem véletlen, hogy a világvallások a példaadó szentek életének és cselekedeteinek mintává emelésével hatottak, és mozgósították az emberek tömegeit. A modern társadalomban az értelmiségnek tudatosító munkájával kell megjelölnie a helyes irányt azok számára is, akik a maguk erejéből nem képesek megérteni a civilizáció vívmányainak világnézeti lényegét. A műveltek közösségi dolga, hogy a látszatkeltést, a műveltségi alap nélküli hangoskodást visszaszorítsák. Ezzel társadalmi befolyásuk is növekedik. Természetesen mindig figyelembe kell venni a társadalmi kontextust. Mert csak így érthető meg, hogy ez mennyire lehetséges. Még csak annyit: nem a kultúra válik középszerűvé, hanem középszerűvé lehet tenni... Nagyon gyakran hiányzik a pusztá fizikai kiállás is. Hányszor történik meg, hogy a könyvet író szerzőt kollégái, akikkel mindennap együtt dolgozik, annyira sem méltatják, hogy tapasztalatairól és gondjairól elbeszélgessenek vele. Az értelmiség körében egyre jobban terjed, pusztít a passzivitás, a visszahúzódság, az elzárkózás. Amikor tette, példaadásra, személyes részvételre vagy éppenséggel nyelv- és hagyományápolásra kerül sor, célravezetőbbnek tartja a bújócskázást, más teendő kereső öngazolásra. Hány olyan értelmiségi testület van, ahol a hazai magyar írótszónak nincs becsülete? Mintha egész nap csak a *Le Monde*-ot vagy az *Encountert* olvasnák légkondicionált könyvtárszobájukban. A környezet sincs mindig tekintettel azokra, akik szabad idejüket nem tétlenül vagy fölösleges, divatos időtöltésre pazarolják, hanem hasznos szellemi munkát végeznek.

— A Hét 1980. 21. számában a Huszár Sándorral folytatott beszélgetés során Fábíán Ernő megjegyezte: „Hiányoznak Kovászna életéből a vitákat pezsdítő találkozások, a dialógus a különböző értelmiségi rétegek között.“ Ezt a vallomást akár önbírálatként is felfoghatom?

— Amit Huszár Sándornak mondtam, ma is vallom. Senki sem lehet elégedett önmagával. Természetesen én sem vagyok az. Lehet, hogy ez borzasztóan szónokiasan hangzik, de a szó legnemesebb értelmében így igaz. Nincs értelme ilyen vagy olyan elfoglaltságokra vagy viszonyokra hivatkozni. Még többet kell tenni az alkotó energiák felszínre jutásának tágabb lehetőségeiért, az érdekek nyltabb ütköztetéséért, egyszóval a kisvárosi értelmiségi lét teljességének kibontakoztatásáért. Még akkor is, ha sziszifuszi munkára kényszerülünk, és arról sokan egészen más-képpen vélekednek, nem úgy ahogyan kellene...

Aranyosi György grafikája